

Konsekwencje wprowadzenia stanu wojennego w Ukrainie dla ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności

dr hab Ivan Pankevych, prof. UZ

Po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji rosyjskiej 24 lutego 2022 r. ukraiński ustawodawca stanął przed poważnym dylematem: jak pogodzić interesy potrzeb obronnych państwa z koniecznością pamiętania o ochronie praw i wolności człowieka i obywatela, gwarantowanych przez Konstytucję Ukrainy. Przyjrzyjmy się zatem stanowi przestrzegania praw i wolności człowieka i obywatela gwarantowanych przez Ustawę Zasadniczą Ukrainy. Przede wszystkim należy zauważyć, że odpowiednia praktyka stosowania prawa jest co najmniej dyskusyjna i trudno dziś mówić o zakresie i właściwym uzasadnieniu ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności człowieka i obywatela w czasie obowiązywania stanu wojennego w Ukrainie. W rzeczywistości, do czasu przyjęcia przez ukraiński parlament ustawy „O zmianie niektórych aktów ustawodawczych Ukrainy dotyczących określonych kwestii służby wojskowej, mobilizacji i rejestracji wojskowej” z dnia 11 kwietnia 2024 r., która weszła w życie 18 maja 2024 r.¹, można było mówić o dość chaotycznej działalności szeregu organów państwowych zaangażowanych w procesy mobilizacyjne lub proces przekraczania granicy państwowej, a tym samym w zagwarantowanie przestrzegania konstytucyjnych praw i wolności człowieka. Przyjęcie tej ustawy przez Radę Najwyższą Ukrainy pokazuje, że w trzecim roku pełnowymiarowej wojny rosyjsko-ukraińskiej, ustawodawca przejął wreszcie inicjatywę w tak delikatnej i bolesnej kwestii, jak ograniczenie konstytucyjnego prawa do swobodnego przemieszczania się w Ukrainie w czasie obowiązywania reżimu stanu wojennego. Należy jednak pamiętać, że ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności powinny być dokonywane wyłącznie na ściśle określonych prawnych podstawach. Tylko w przypadku przestrzegania Ustawy Zasadniczej Państwa i odpowiednich aktów ustawodawczych możliwe będzie stwierdzenie, że postanowienia art. 1

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: закон України від 11 квітня 2024 року, [w:] „Відомості Верховної Ради” (BBP) 2024, nr 19, art. 78.

Konstytucji Ukrainy nie mają charakteru deklaratywnego, a Ukraina, pomimo konieczności wprowadzenia szeregu ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności ze względu na bezpieczeństwo narodowe, jest państwem demokratycznym i jednocześnie państwem prawa.

Słowa kluczowe: prawa i wolności człowieka i obywatela, ograniczenia praw człowieka, stan wojenny, interesy bezpieczeństwa narodowego, mobilizacja

Po rozpoczęciu pełnoskalowej inwazji rosyjskiej 24 lutego 2022 r. ukraiński ustawodawca stanął przed wyjątkowo trudnym dylematem: jak zadbać o potrzeby obronne państwa, a jednocześnie pamiętać o ochronie praw i wolności człowieka i obywatela gwarantowanych przez Konstytucję Ukrainy. Artykuł 1 ustawy Ukrainy „O reżimie prawnym stanu wojennego” stanowi, że stan wojenny jest specjalnym reżimem prawnym, wprowadzanym na terytorium Ukrainy lub w niektórych jej miejscowościach w przypadku zbrojnej agresji lub groźby ataku, zagrożenia dla państwowości Ukrainy, jej integralności terytorialnej i przewiduje przyznanie odpowiednim organom państwowym, dowództwu wojskowemu, organom administracji wojskowej i organom samorządu terytorialnego uprawnień niezbędnych do zażegnania zagrożenia, odparcia agresji zbrojnej i zapewnienia bezpieczeństwa narodowego, usunięcia niebezpieczeństwa zagrożenia dla niepodległości państwowej Ukrainy, jej integralności terytorialnej, a także o czasowych ograniczeniach praw i wolności konstytucyjnych człowieka i obywatela oraz praw i interesów prawnych osób prawnych, spowodowanych wspomnianym zagrożeniem, z jednoczesnym wskazaniem okresu obowiązywania tych ograniczeń². Jednocześnie art. 64 ukraińskiej Ustawy Zasadniczej stanowi, że w kontekście stanu wojennego lub stanu wyjątkowego można nałożyć pewne ograniczenia w zakresie praw i wolności, określając jednakże czas trwania takich ograniczeń³. Ponadto wyraźnie stwierdza, że prawa i wolności przewidziane w artykułach 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 niniejszej Konstytucji nie mogą zostać ograniczone⁴. Szczegółowa analiza treści wymienionych artykułów pozwala stwierdzić, że nawet w warunkach stanu wojennego istnieje pewien katalog praw i wolności człowieka

² Закон України „Про правовий режим воєнного стану”, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 2015, nr 28, poz. 250.

³ Конституція України, „Відомості Верховної Ради України” (ВВР) 1996, nr 30, poz. 141.

⁴ Tamże.

i obywatela, które nie mogą być naruszane. W szczególności ustawodawca gwarantuje, że obywatel Ukrainy nie może być pozbawiony obywatelstwa i prawa do zmiany obywatelstwa, nie może być wydany z Ukrainy ani poddany ekstradycji do innego państwa, oprócz tego państwo gwarantuje opiekę i ochronę swoim obywatelom przebywającym poza granicami kraju (art. 25 Konstytucji). Z kolei art. 27 stanowi, że każdy ma przyrodzone prawo do życia. Nikt nie może być samowolnie pozbawiony życia, a obowiązkiem państwa jest ochrona życia ludzkiego. Każdy ma prawo do ochrony swojego życia i zdrowia oraz życia i zdrowia innych osób przed bezprawnym naruszeniem⁵.

Artykuł 28 Konstytucji gwarantuje, że nikt nie może być poddany torturom, okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu. Nikt też nie może być poddany eksperymentom medycznym, naukowym lub innym bez wyrażenia swojej dobrowolnej zgody⁶. Artykuł 29 Konstytucji jest bardzo „rozbudowany” i odnosi się do prawa każdego człowieka do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Artykuł 40 Ustawy Zasadniczej gwarantuje prawo do występowania z indywidualnymi lub zbiorowymi wnioskami pisemnymi lub osobistego zwracania się do organów państwowych, organów samorządu terytorialnego i urzędników tych organów, którzy są zobowiązani do rozpatrzenia wniosku i udzielenia uzasadnionej odpowiedzi w terminie ustawowym⁷. Artykuł 47 gwarantuje prawo do mieszkania. Państwo tworzy warunki, w których każdy obywatel będzie miał możliwość wybudowania mieszkania, nabycia go na własność lub wynajęcia. Obywatelom wymagającym ochrony socjalnej państwo i jednostki samorządu terytorialnego zapewniają mieszkania nieodpłatnie lub za określoną w ustawie opłatą preferencyjną. Nikt nie może być przymusowo pozbawiony mieszkania, za wyjątkiem przypadków określonych w ustawie i popartych prawomocnym orzeczeniem sądu⁸. Artykuły 51 i 52 gwarantują, odpowiednio, zawarcie małżeństwa za dobrowolną obopólną zgodą kobiety i mężczyzny oraz równe prawa i obowiązki w małżeństwie i rodzinie każdego z małżonków, równość dzieci w ich prawach niezależnie od ich pochodzenia i tego, czy urodziły się w związku małżeńskim, czy poza nim⁹. Równie fundamentalne znaczenie mają gwarancje ochrony praw i wolności człowieka

⁵ Tamże.

⁶ Tamże.

⁷ Tamże.

⁸ Конституція України, „Відомості Верховної Ради України” (ВВР) 1996, nr 30, poz. 141.

⁹ Tamże.

udzielane przez sądy (art. 55), prawo do odszkodowań na koszt skarbu państwa lub jednostek samorządu terytorialnego za szkody materialne i moralne, wyrządzone przez niezgodne z prawem decyzje, działania lub bezczynność organów państwowych, jednostek samorządu terytorialnego, ich funkcjonariuszy i pracowników przy wykonywaniu ich kompetencji (art. 56) oraz prawo do znajomości swoich praw i obowiązków (art. 57). W tym kontekście ważne są postanowienia art. 58 Ustawy Zasadniczej, który stanowi, że ustawy i inne akty prawne o charakterze regulacyjnym nie mają mocy wstecznej, chyba że łagodzą lub uchylają odpowiedzialność danej osoby. Nikt nie może zostać pociągnięty do odpowiedzialności za czyny, które w momencie ich popełnienia nie zostały uznane przez prawo za przestępstwa¹⁰. Ważne są również gwarancje określone w następujących artykułach Konstytucji Ukrainy, dotyczących profesjonalnej pomocy prawnej (art. 59), braku obowiązku wykonywania ewidentnie przestępczych rozkazów lub instrukcji (art. 60), zakazu dwukrotnego pociągnięcia do odpowiedzialności prawnej za to samo przestępstwo (art. 61), gwarancji domniemania niewinności za popełnione przestępstwa i niemożności poddania karze do czasu udowodnienia winy zgodnie z prawem i potwierdzenia jej prawomocnym wyrokiem sądu (art. 62). Ostatnim na liście „gwarancyjnych” artykułów Konstytucji Ukrainy, nawet w okresie stanu wojennego, jest art. 63, który stanowi, że osoba nie ponosi odpowiedzialności za odmowę złożenia zeznań lub wyjaśnień przez siebie, członków rodziny lub bliskich krewnych, których krąg określa ustawa¹¹.

Przeanalizujemy zatem stan przestrzegania praw i wolności człowieka i obywatela gwarantowanych przez Ustawę Zasadniczą Ukrainy. Jak już wspomniano, art. 25 Konstytucji Ukrainy stanowi, że obywatel Ukrainy nie może zostać pozbawiony obywatelstwa i prawa do zmiany obywatelstwa, ani nie może zostać wydany z Ukrainy lub poddany ekstradycji do innego państwa. Jednak odpowiednia praktyka egzekwowania prawa jest co najmniej dyskusyjna. Jako przykład warto przywołać znaną sprawę Hennadija Korbana, szefa Centrum Obrony Terytorialnej w Dnieprze. W dniu 22 lipca 2022 r., po wjeździe na Ukrainę z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, funkcjonariusze Państwowej Służby Granicznej Ukrainy na punkcie kontrolnym Smilnytsia odmówili Hennadijowi Korbanowi prawa wjazdu na terytorium Ukrainy i skonfiskowali jego ukraiński paszport. Decyzja o odmowie

¹⁰ Tamże.

¹¹ Tamże.

przekroczenia granicy przez Hennadija Korbana została podjęta na podstawie dekretu Prezydenta o pozbawieniu go obywatelstwa ukraińskiego¹².

Wiele osobistości publicznych, w tym także polityków, sprzeciwiło się decyzji Prezydenta. W swoim apelu wystosowanym do Prezydenta Ukrainy sygnatariusze zauważyli, że pozbawienie obywatelstwa i odmowa wjazdu na terytorium Ukrainy szefowi sztabu obrony terytorialnej Dniepru, Hennadijowi Korbanowi, nie ma nic wspólnego z prawem i godzi w międzynarodowy wizerunek kraju oraz zdolność obronną miasta kluczowego dla oporu wobec rosyjskiej agresji. Dlatego prezydencka Komisja ds. Obywatelstwa powinna zbadać i skorygować tę błędną decyzję, przywracając Hennadijowi Korbanowi konstytucyjne prawa obywatela Ukrainy¹³. Były członek Centralnej Komisji Wyborczej Ukrainy i osoba publiczna Andrii Mahera, który był również członkiem Centralnej Komisji Wyborczej Ukrainy, zwrócił się do Prezydenta Ukrainy z elektroniczną petycją nr 22/158884-ep „W sprawie przeglądu błędnej decyzji i anulowania dekretu Prezydenta Ukrainy nr 502/2022 z dnia 18 lipca 2022 r. w sprawie pozbawienia obywatelstwa Ukrainy Hennadija Korbana”. Autor petycji zauważył, że pozbawienie Hennadija Korbana obywatelstwa ukraińskiego byłoby znaczącym ciosem dla autorytetu Ukrainy jako europejskiego państwa prawa, a w czasie wojny – ciosem dla zdolności obronnych Dniepru jako jednego z kluczowych ośrodków oporu wobec rosyjskiej agresji. W końcu wkład Hennadija Korbana do obrony Ukrainy jest teraz, podobnie jak w 2014 roku, znaczący i niezaprzeczalny. Zgodnie z dekretem Prezydenta Ukrainy z dnia 15 września 2014 r. nr 726/2014 Hennadij Korban został odznaczony Orderem „Za Odwagę” III klasy. Rozporządzeniem Ministra Obrony Ukrainy nr 386 z dnia 19 maja 2022 r. Hennadii Korban został odznaczony przez Ministerstwo Obrony Ukrainy medalem „Za pomoc Siłom Zbrojnym Ukrainy”. Jego praca jako szefa sztabu Dnieprzańskiej Rady Obrony i członka Rady Obrony obwodu dniepropetrowskiego świadczy o jego związku z Ukrainą, chęci ochrony jej przed atakiem wroga oraz przywiązaniu do ideałów wolnego, niepodległego i zjednoczonego państwa ukraińskiego. W związku z powyższym, decyzja o pozbawieniu go

¹² *Корбан хотів заїхати в Україну, у нього забрали паспорт*, „Українська правда”, 22 lipca 2022: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/22/7359611/>.

¹³ *Більше ніж сотня політичних і громадських діячів, бізнесменів просять президента Зеленського переглянути рішення про позбавлення громадянства Корбана*, Дніпровська міська рада, 27 lipca 2022: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/50916/bilshe-nizh-sotnya-politichnih-i-gromadskih-diyachiv-biznesmeniv-prosyat-prezidenta-zelenskogo-pereglyanuti-rishennya-pro-pozbavlennya-gromadyanstva-korbanal>; zob. też: „Громадянство Корбану!”. Відкритий лист президенту, „Українська правда”, 27 lipca 2022: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/07/27/7360434/>.

obywatelstwa jest błędna, dewaluje ideały ukraińskich patriotów i pozbawia Hennadija Korbana możliwości pracy na rzecz wzmocnienia zdolności obronnych kraju, co robił od pierwszych dni aktywnej fazy agresji zbrojnej na nasz kraj.

Należy również zauważyć, że opublikowany w mediach akt zatrzymania dokumentu z dnia 22 lipca 2022 r., a mianowicie zatrzymania paszportu obywatela Ukrainy, pozwalającego na wyjazd za granicę, wydane na nazwisko Hennadija Korbana, zawiera w kolumnie 5 informację, że osoba ta jest obecnie bezpaństwowcem. Jednocześnie czwarta część artykułu 19 ustawy Ukrainy „O obywatelstwie Ukrainy” stanowi, że obywatelstwo nie może zostać zniesione, a osoba nie traci obywatelstwa, jeśli w wyniku tego obywatel Ukrainy stałby się bezpaństwowcem. W związku z tym państwo ukraińskie, reprezentowane przez upoważniony organ państwowy, uznało, że w wyniku utraty obywatelstwa ukraińskiego Hennadii Korban uzyskał status bezpaństwowca, co jest sprzeczne z częścią pierwszą i czwartą art. 19 ustawy Ukrainy „O obywatelstwie Ukrainy”. Ponadto 28 lipca 2022 r. na wspólnej konferencji prasowej w Kijowie Prezydent Ukrainy i Prezydent Republiki Litewskiej odpowiedzieli na pytanie dziennikarza dotyczące dekretu o obywatelstwie Hennadija Korbana, stwierdzając: „Regularnie przyznajemy lub odbieramy obywatelstwo ukraińskie”. Jednakże, zgodnie z częścią pierwszą artykułu 25 Konstytucji Ukrainy, obywatel Ukrainy nie może zostać pozbawiony obywatelstwa. Ponadto Ukraina jako państwo przyjęła na siebie ściśle zobowiązania międzynarodowe, mające na celu uniknięcia przypadków bezpaństwowości. W szczególności Konwencja o statusie bezpaństwowców z 1954 r., Konwencja o ograniczaniu bezpaństwowości z 1961 r. oraz Europejska Konwencja o obywatelstwie z 1997 r. (po wyrażeniu przez Ukrainę zgody na przestrzeganie art. 9 ust. 1 Konstytucji Ukrainy w formie ustawy) stały się częścią ustawodawstwa krajowego Ukrainy. W związku z powyższym i zgodnie z procedurą przewidzianą w części trzeciej art. 5, art. 23-1 Ustawy Ukrainy „O odwoływaniu obywateli”, prosimy o ponowne rozpatrzenie błędnej decyzji o pozbawieniu obywatelstwa i anulowanie dekretu Prezydenta Ukrainy nr 502/2022 z dnia 18 lipca 2022 r. w sprawie pozbawienia obywatelstwa Hennadija Korbana, urodzonego w 1970 r., pochodzącego i zamieszkałego w mieście Dnipro, rejon Dnipro, obwód Dnipro. Jesteśmy przekonani, że anulowanie dekretu nr 502/2002 będzie miało pozytywne konsekwencje w kontekście agresywnej wojny prowadzonej przez Federację Rosyjską, ponieważ przyczyni się do dalszej konsolidacji obywateli Ukrainy wokół naszego państwa,

niezależnie od ich miejsca zamieszkania, języka ojczystego, przekonań politycznych lub religijnych, pochodzenia etnicznego lub społecznego¹⁴.

Wspomniana petycja, zamieszczona na oficjalnej stronie internetowej Prezydenta, otrzymała wymaganą liczbę głosów poparcia (ponad 25 000), co zobowiązuje głowę państwa do udzielenia odpowiedzi. W swojej odpowiedzi Prezydent Ukrainy zauważył, że zgodnie z art. 40 Konstytucji Ukrainy i art. 23-1 ustawy „O odwołaniach obywateli” rozpatrzył elektroniczną petycję nr 22/158884-ep „W sprawie rewizji błędnej decyzji i anulowania dekretu prezydenckiego nr 502/2022 z dnia 18 lipca 2022 r. dotyczącego pozbawienia obywatelstwa Ukrainy Hennadija Olehovycha Korbana”, zainicjowaną przez obywatela Andrija Yosypovycha Mahera i popartą przez ponad 25 000 obywateli. Dziękując wszystkim, którzy przyłączyli się do tej petycji za ich aktywną postawę obywatelską, Prezydent zauważył, że zgodnie z Konstytucją Ukrainy prawa i wolności człowieka, obywatelstwo, status cudzoziemców i bezpaństwowców są określane wyłącznie przez odpowiednie ustawy (art. 92 ust. 1 i 2 części pierwszej). Treść prawna obywatelstwa ukraińskiego, podstawy i procedura jego nabycia i utraty są określone w ustawie „O obywatelstwie Ukrainy” (dalej – „Ustawa”), która stanowi, że obywatelstwo ukraińskie ustaje, w szczególności, w wyniku utraty obywatelstwa ukraińskiego (art. 17 ust. 2 pkt 1). Przesłanki utraty obywatelstwa ukraińskiego zostały określone w art. 19 Ustawy. Jednocześnie część druga art. 19 Ustawy stanowi, że postanowienia ust. 1, 3 części pierwszej niniejszego artykułu nie mają zastosowania, jeżeli w ich wyniku obywatel Ukrainy staje się bezpaństwowcem. Ponadto Europejska konwencja o obywatelstwie, ratyfikowana przez Ukrainę ustawą nr 163-V z dnia 20 września 2006 r., określa podstawy utraty obywatelstwa *ex lege* lub z inicjatywy państwa-strony (art. 7). Podstawy i procedura nabycia i utraty obywatelstwa ukraińskiego określone w ustawie są wspólne dla wszystkich osób fizycznych. Jednocześnie organy władzy publicznej i ich urzędnicy są zobowiązani do działania wyłącznie na podstawie stosownych regulacji prawnych, czyli w granicach swoich uprawnień i w sposób przewidziany w

¹⁴ Про перегляд помилкового рішення та скасування Указу Президента України №502/2022 від 18 липня 2022 року в частині припинення громадянства України Корбана Геннадія Олеговича, [w:] Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України: <https://petition.president.gov.ua/petition/158884>.

Konstytucji i ustawach Ukrainy (art. 19 ust. 2 Konstytucji Ukrainy). Autor e-petycji zostanie poinformowany o wynikach rozpatrzenia podniesionych kwestii¹⁵.

Tak więc na dzień dzisiejszy sprawa Hennadija Korbana nie została rozwiązana, a kwestia pozbawienia go obywatelstwa ukraińskiego jest co najmniej dyskusyjna, w końcu nabył on przecież obywatelstwo ukraińskie z mocy prawa przez urodzenie. Dlatego w tym przypadku możemy zgodzić się z opinią, że mówimy tu o utracie obywatelstwa, a nie o jego pozbawieniu. Wspomniany już art. 25 Konstytucji Ukrainy stanowi, że obywatel Ukrainy nie może być pozbawiony obywatelstwa, jednakże, zgodnie z art. 19 ust. 1 pkt 1 ustawy „O obywatelstwie Ukrainy”, jedną z przesłanek do utraty obywatelstwa ukraińskiego jest dobrowolne nabycie przez obywatela Ukrainy obywatelstwa innego państwa, jeśli w momencie takiego nabycia osiągnął on pełnoletność. Za dobrowolne nabycie obywatelstwa innego państwa uważa się wszystkie przypadki, w których obywatel Ukrainy, w celu nabycia obywatelstwa innego państwa, musiał złożyć wniosek lub petycję o takie nabycie, postępując zgodnie z procedurą ustanowioną przez ustawodawstwo krajowe państwa, którego obywatelstwo nabył¹⁶. Jak wiadomo, według niezweryfikowanych informacji, w przeszłości Hennadii Korban dobrowolnie nabył obywatelstwo Państwa Izrael, chociaż sam tego faktu nie potwierdził. W związku z powyższym, zakładając, że posiada on obywatelstwo Państwa Izrael i że uzyskał je dobrowolnie lub nie zrzekł się go, to zgodnie z wyżej wymienioną ustawą ukraińską „O obywatelstwie Ukrainy” istnieją podstawy do utraty przez niego obywatelstwa ukraińskiego. Co więcej, zgodnie z Konstytucją Ukrainy, w Ukrainie istnieje instytucja jednego obywatelstwa. Jednakże z drugiej strony, wbrew obowiązującemu ustawodawstwu ukraińskiemu, wielu obywateli tego państwa dobrowolnie nabyło obywatelstwo innych państw, w tym izraelskie, polskie, rumuńskie, węgierskie lub rosyjskie obywatelstwo kraju agresora. Niektórzy z nich oprócz ukraińskiego posiadają jednocześnie kilka zagranicznych obywatelstw, ale wciąż nie utracili obywatelstwa ukraińskiego, przy czym wśród nich można wymienić nie tylko tak zwanych zwykłych obywateli, ale także urzędników państwowych wysokiego szczebla z dostępem do tajemnic państwowych.

¹⁵ Odpowiedź Prezydenta Ukrainy na petycję elektroniczną nr 22/158884-еп „W sprawie rewizji błędnej decyzji i anulowania dekretu Prezydenta Ukrainy nr 502/2022 z dnia 18 lipca 2022 r. Dostyczącą pozbawienia obywatelstwa Ukrainy Hennadija Korbana”, opublikowana na stronie Oficjalnego Przedstawicielstwa Internetowego Prezydenta Ukrainy w dniu 12 sierpnia 2022 r.: <https://petition.president.gov.ua/petition/158884>.

¹⁶ Закон України „Про громадянство України”, „Відомості Верховної Ради України” (ВВР) 2001, nr 13, poz. 65.

Przypomnijmy chociażby przypadek ukraińskiego oligarchy Ihora Kołomojskiego, który w 2014 roku stanął na czele Dniepropetrowskiej Obwodowej Administracji Państwowej, posiadając jednocześnie obywatelstwo Ukrainy, Cypru i Izraela¹⁷. Do tej pory od ponad roku przebywa on w areszcie śledczym (od września 2023 r.), ponieważ jest oskarżony o szereg przestępstw gospodarczych i zorganizowanie zabójstwa na zlecenie. Ponadto we wrześniu 2023 r. rząd cypryjski pozbawił go obywatelstwa, a on sam zrzekł się obywatelstwa ukraińskiego¹⁸.

Problem multiobywatelstwa lub podwójnego obywatelstwa jest w Ukrainie dość powszechny. Na przykład, zupełnie niedawno Najwyższa Rada Sprawiedliwości odwołała sędzię Liudmyłę Arestową z Okręgowego Sądu Administracyjnego w Doniecku, która przez dziennikarzy „Schematów” została uznana za osobę posiadającą rosyjskie obywatelstwo, co zostało później potwierdzone przez Służbę Bezpieczeństwa Ukrainy¹⁹. Nieco wcześniej, we wrześniu 2022 r., dziennikarze tej samej publikacji odkryli, że także i Bohdan Lvov, szef Gospodarczego Sądu Kasacyjnego w składzie Sądu Najwyższego, miał obywatelstwo rosyjskie²⁰. Niestety, przykłady te nie należą do rzadkości, a problem wielokrotnego obywatelstwa wśród ukraińskich urzędników, w tym tych z najwyższego szczebla, stał się szczególnie ważny podczas trwającej od prawie trzech lat wojny rosyjsko-ukraińskiej, ponieważ obecność „dodatkowego” obcego obywatelstwa, zwłaszcza obywatelstwa państwa-agresora, wpływa przede wszystkim na interesy bezpieczeństwa narodowego.

Kolejnym, równie istotnym problemem, przed którym stanął ukraiński ustawodawca w okresie obowiązywania stanu wojennego, było wprowadzenie szeregu ograniczeń w zakresie swobody przemieszczania się obywateli Ukrainy. Zgodnie z art. 33 Konstytucji Ukrainy, każdemu, kto legalnie przebywa na terytorium Ukrainy, gwarantuje się swobodę przemieszczania się, swobodę wyboru miejsca zamieszkania oraz prawo do opuszczenia

¹⁷ Ю. Рацибарська, *Коломойський очолив Дніпропетровську ОДА: чого очікувати?*, „Радіо свобода”, 4 marca 2014: <https://www.radiosvoboda.org/a/25285499.html>.

¹⁸ Ю. Кузьменко, *Кіпр анулював громадянство Коломойському та бізнесмену РФ Захарченку*, „Суспільне. Новини”, 14 września 2024: <https://suspilne.media/836493-kipr-anuluvav-gromadanstvo-kolomojskomu-ta-biznesmenu-rf-zaharcenku/>.

¹⁹ Г. Шабасєв, *Російський паспорт та 255 днів в окупованому Криму: «Схеми» виявили ще одну українську суддю з громадянством РФ*, „Радіо свобода”, 13 lipca 2023: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemy-arestova-rosiyskyy-pasport/32502392.html>.

²⁰ Н. Седлецька, Г. Шабасєв, *Український суддя з російським паспортом*, „Радіо Свобода”, 15 września 2022: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-lvov-pasport-rf/32035330.html>.

terytorium Ukrainy, z wyjątkiem ograniczeń ustanowionych przez prawo²¹. Wojna rosyjsko-ukraińska doprowadziła nie tylko do masowej ucieczki kilku milionów obywateli Ukrainy za granicę w celu schronienia się przed działaniami wojennymi. Spowodowała również, że państwo ukraińskie stanęło przed poważnym wyzwaniem wprowadzenia ograniczeń szeregu konstytucyjnych praw i wolności człowieka i obywatela w stosunku do własnych obywateli. W swojej rozprawie doktorskiej na temat *Korzystanie z praw człowieka: problemy ograniczeń (ogólne aspekty teoretyczne)*, obronionej w 2000 r., czyli prawie 25 lat temu, w dość szczegółowy sposób przeanalizowałem wówczas podstawy ograniczenia korzystania z praw człowieka, w tym takie podstawy konstytucyjne, jak interesy bezpieczeństwa narodowego²². Dziś mogę stwierdzić z pełną odpowiedzialnością, że wyciągnięty przeze mnie naówczas wniosek, iż działalność państwa nie może być nieograniczona, a prawa człowieka są jednym z czynników ograniczających tę działalność²³, jest nadal aktualny. Artykuł 19 Konstytucji Ukrainy stanowi, że „porządek prawny w Ukrainie opiera się na zasadach, zgodnie z którymi nikt nie może być zmuszany do tego, co nie jest przewidziane przez prawo”²⁴. Jednocześnie, jak już wspomniano, ukraińska ustawa zasadnicza przewiduje przypadki, w których można nałożyć pewne ograniczenia na prawa i wolności człowieka i obywatela. W szczególności art. 64 Konstytucji Ukrainy stanowi, że „w warunkach stanu wojennego lub stanu wyjątkowego można nałożyć pewne ograniczenia w zakresie praw i wolności, określając czas trwania tych ograniczeń”²⁵. W rzeczywistości jednak, zwłaszcza w kontekście pełnoskalowej wojny rosyjsko-ukraińskiej okazało się, że rozważania teoretyczne, formułowanie odpowiednich pojęć i zasad dotyczących ograniczeń w korzystaniu z praw człowieka pozostają w tyle za realiami wojskowymi i wymagają znacznych poprawek. W konsekwencji wprowadzenie stanu wojennego w Ukrainie znacznie skomplikowało zdolność państwa do zapewnienia realizacji szeregu konstytucyjnie gwarantowanych praw i wolności człowieka i obywatela. Co więcej, okazało się, że podmiotem ograniczeń prawnych nie zawsze jest parlament jako jedyny organ ustawodawczy w Ukrainie, ale także inne organy, które nawet nie mają odpowiednich uprawnień w tym

²¹ Конституція України, „Відомості Верховної Ради України” (ВВР) 1996, nr 30, poz. 141.

²² І. Панкевич, *Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти)*. [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01, Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, Львів, 2000.

²³ Тамże, s. 50.

²⁴ Конституція України, „Відомості Верховної Ради України” (ВВР) 1996, nr 30, poz. 141.

²⁵ Тамże.

zakresie. Konsekwencją takich niekiedy chaotycznych ograniczeń prawnych jest zawężenie treści i zakresu praw i wolności człowieka i obywatela. Jednocześnie art. 22 Konstytucji Ukrainy stanowi, że konstytucyjne prawa i wolności są gwarantowane i nie mogą zostać zniesione. Przyjmując nowe lub zmieniając istniejące ustawy, nie można zawężyć treści i zakresu istniejących praw i wolności²⁶.

Wyżej wymienione przepisy ukraińskiej Ustawy Zasadniczej są zgodne z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka, gdzie art. 29 stanowi, że „W korzystaniu ze swych praw i wolności każdy człowiek podlega jedynie takim ograniczeniom, które są ustalone przez prawo wyłącznie w celu zapewnienia odpowiedniego uznania i poszanowania praw i wolności innych i w celu uczynienia zadość słusznym wymogom moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu demokratycznego społeczeństwa”²⁷. Są one również zgodne z postanowieniami Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności²⁸. Ukraiński ustawodawca stanął więc przed niezwykle istotnym problemem, a mianowicie: w jaki sposób wprowadzić niezbędne normy ograniczające prawo w stanie wojennym (przede wszystkim ze względu na interesy bezpieczeństwa narodowego), a jednocześnie nadal pozostać demokratycznym państwem prawa. Jak bowiem słusznie zauważył pochodzący z obwodu lwowskiego prof. Adam Daniel Rotfeld, były minister spraw zagranicznych RP, Rosja nie zgodziła się na suwerenny wybór przez Ukrainę demokratycznej drogi rozwoju z niezwykle prozaicznego powodu – gdyby na swojej drodze demokratycznej Ukraina odniosła sukces, stałaby się przykładem i inspiracją dla milionów Rosjan do demokratycznych zmian w samej Rosji²⁹.

Jeśli chodzi o specyfikę realizacji konstytucyjnego prawa do swobodnego przemieszczania się w okresie obowiązywania stanu wojennego, to z oczywistych względów dotyczy ona głównie obywateli Ukrainy płci męskiej w wieku od 18 do 60 lat. Na wstępie należy zauważyć, że odpowiednie ramy prawne dotyczące tej kwestii nadal zawierają szereg niespójności i luk, prowadzących do „różnych interpretacji” przepisów. Jak wiadomo, od dnia

²⁶ Конституція України, „Відомості Верховної Ради України” (ВВР) 1996, nr 30, poz. 141.

²⁷ Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, „Офіційний вісник України” від 15.12.2008, nr 93, s. 89, art. 3103, sygnatura dokumentu: 45085/2008. Tekst w języku polskim: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Biblioteka Sejmowa: <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html>.

²⁸ Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, „Офіційний вісник України” від 16.04.1998, nr 13, / nr 32 від 23.08.2006 /, s. 270.

²⁹ A. D., Rotfeld, *The War on Values and International Order*, Lublin 2023, s. 6-7.

inwazji rosyjskiej, tj. od 24 lutego 2022 r., Państwowa Służba Graniczna Ukrainy wprowadziła ograniczenia w podróżowaniu za granicę dla mężczyzn w wieku poborowym, kierując się przy tym przepisami ukraińskiej ustawy „O reżimie prawnym stanu wojennego” z dnia 12 maja 2015 r.³⁰, dekretem Prezydenta Ukrainy nr 64/2022 „O wprowadzeniu stanu wojennego na Ukrainie” z dnia 24 lutego 2022 r.³¹, przepisami ustawy „O szkoleniu mobilizacyjnym i mobilizacji” z dnia 21 października 1993 r.³², a także znaczną liczbą innych przepisów wykonawczych. Analizując odnośne przepisy prawne, należy zauważyć, że po wybuchu wojny i ogłoszeniu stanu wojennego w Ukrainie prawo do swobodnego przekraczania granicy przez mężczyzn w wieku poborowym zostało dość istotnie ograniczone. Co więcej, lista takich osób nieustannie podlega dalszym ograniczeniom. Na początku wojny następujące kategorie osób mogły wyjeżdżać poza granicę kraju:

- mężczyźni w wieku od 18 do 60 lat, którzy na stałe mieszkają za granicą i posiadają stosowny wpis w paszporcie;
- osoby wyłączone z obowiązku rejestracji wojskowej ze względów zdrowotnych;
- osoby niepełnosprawne z I, II i III grupy inwalidzkiej, posiadające odpowiednie dokumenty potwierdzające niepełnosprawność i uprawnienia do świadczeń socjalnych;
- osoby samotnie wychowujące dziecko lub dzieci w wieku poniżej 18 roku życia;
- rodzice, opiekunowie prawni, rodzice zastępczy, osoby sprawujące pieczę zastępczą nad dzieckiem niepełnosprawnym do 18 roku życia;
- rodzice mający na utrzymaniu pełnoletnie dziecko będące osobą niepełnosprawną z orzeczoną I lub II grupą inwalidzką;
- krewni towarzyszący niepełnosprawnym dzieciom podczas podróży poza Ukrainę, jeśli należą do kategorii osób niepodlegających służbie wojskowej podczas mobilizacji;
- osoby, które mają niepełnosprawną żonę (męża) i towarzyszą jej podczas podróży poza Ukrainę;

³⁰ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 2015, nr 28, poz. 250.

³¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року, „Офіційний вісник України” від 14.06.2022 р., nr 46, s. 16, art. 2497, sygnatura dokumentu: 111724/2022.

³² Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року, „Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 44, ст. 416.

- osoby, które mają jednego z rodziców lub rodziców współmałżonka wśród osób niepełnosprawnych z orzeczoną I lub II grupą inwalidzką i towarzyszą jednemu z takich rodziców podczas podróży poza Ukrainę;
- osoby, które sprawują stałą opiekę nad osobami niepełnosprawnymi zaliczonymi do I lub II grupy inwalidzkiej i towarzyszą takim osobom w podróży poza granicami Ukrainy;
- opiekunowie osób niepełnosprawnych uznanych przez sąd za ubezwłasnowolnione, którzy towarzyszą takim osobom podczas podróży poza Ukrainę;
- osoby niezdolne do służby wojskowej z przyczyn zdrowotnych przez okres do 6 miesięcy – na podstawie opinii Wojskowej Komisji Kwalifikacyjnej;
- personel wojskowy przebywający na urlopie – za zgodą dowódcy jednostki wojskowej;
- personel wojskowy odbywający szkolenie wojskowe za granicą;
- pracownicy służby dyplomatycznej, oddelegowani do odbycia oficjalnej lub długoterminowej podróży służbowej oraz członkowie ich rodzin, którzy będą z nimi przebywać w miejscu ich długoterminowej podróży służbowej;
- osoby ubiegające się o przyjęcie na studia wyższe i zawodowe, asystenci stażystów, studenci studiów podyplomowych i doktoranci studiujący za granicą w trybie stacjonarnym lub w systemie dualnym (studenci, stażystów).

Ponadto przedstawiciele szeregu zawodów mogą również podróżować za granicę z odpowiednimi dokumentami: członkowie załóg statków, pracownicy kolei, personel lotniczy, kierowcy ciężarówek, wolontariusze, przedstawiciele kultury, sportowcy i trenerzy.

Kolejnym krokiem było stopniowe zawężanie grona mężczyzn w wieku poborowym, którzy mogli wyjechać za granicę. Pierwszym takim dość nieoczekiwanym ograniczeniem był zakaz podróżowania za granicę dla studentów uczelni wyższych i zawodowych, asystentów stażystów, studentów studiów podyplomowych i doktorantów studiujących w Ukrainie w trybie stacjonarnym lub dualnym. 1 kwietnia 2022 r. Gabinet Ministrów Ukrainy zmienił paragrafy 2-6 uchwały Gabinetu Ministrów Ukrainy nr 57 z dnia 27 stycznia 1995 r. „W sprawie zatwierdzenia zasad przekraczania granicy państwowej przez obywateli Ukrainy”³³, aby zakazać tej grupie wyjazdów za granicę. Jednocześnie wspomniana kategoria osób nie

³³ Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України nr 57 від 27 січня 1995 року, Верховна рада України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>.

może zostać powołana do służby wojskowej bez ich zgody, ponieważ ze względu na fakt pobierania nauki mają prawo do odroczenia obowiązkowej służby wojskowej, ale równocześnie mają też zakaz podróżowania poza Ukrainę. Sytuacja obywateli Ukrainy studiujących za granicą jest nieco inna, moim zdaniem, jeszcze bardziej skomplikowana i zagmatwana. W ciągu prawie sześciu miesięcy od rozpoczęcia wojny studenci studiów stacjonarnych oraz słuchacze szkół doktorskich, studium na uniwersytetach zagranicznych, mieli prawo podróżować za granicę. Aby przekroczyć granicę, musieli przedstawić następujące dokumenty: legitymację studencką lub wizę studencką; przetłumaczone i poświadczane notarialnie dokumenty o przyjęciu na studia/podjęciu studiów w uczelni zagranicznej; wojskowe dokumenty ewidencyjne z adnotacją o odroczeniu poboru (mobilizacji) ze względu na naukę; zaświadczenie wydane przez terytorialne centrum rekrutacji i pomocy społecznej o wyjeździe za granicę studentów uczelni zawodowych, asystentów-stażystów, słuchaczy studiów podyplomowych i doktorantów studiujących za granicą w formie stacjonarnej lub dualnej. Jednak 14 września 2022 r. Państwowa Służba Graniczna Ukrainy ogłosiła zakaz opuszczania Ukrainy przez mężczyzn będących studentami zagranicznych szkół wyższych. Powodem tej decyzji najwyższego dowództwa wojskowego był fakt, że każdego dnia straż graniczna ujawniała osoby, które podając się za studentów, posługiwały się sfalszowanymi dokumentami, usiłując tym samym nielegalnie opuścić Ukrainę. W ciągu miesiąca wykryto setki podobnych fałszerstw³⁴.

Na podstawie powyższego należy stwierdzić, że ostatecznie tysiące faktycznych ukraińskich studentów zagranicznych uczelni wyższych stało się ofiarami niekorzystnej decyzji najwyższego dowództwa wojskowego. W tamtym bowiem okresie ukraińskie organy ścigania były niemal zupełnie nieprzygotowane do weryfikacji tak znacznej liczby sfalszowanych „dokumentów” i postawienia przed sądem tych, którzy się nimi posługiwali. Kolejną przykrą konsekwencją tego stanu rzeczy była faktyczna niemożność zdobycia wyższego wykształcenia za granicą dla większości ukraińskich mężczyzn w wieku poborowym. W tym miejscu należałoby, retorycznie zresztą, zapytać: jeśli studenci studiów stacjonarnych i dualnych mają odroczenie terminu powołania do służby wojskowej, to dlaczego nie mogą studiować na zagranicznym uniwersytecie, na który wszak zostali

³⁴ Т. Нікішина, *Виїзд за кордон для студентів обмежено*, „Всеосвіта”, 16 września 2022: <https://vseosvita.ua/c/news/post/74983>.

przyjęci? Okazuje się, że w rzeczywistości władze ukraińskie w ten właśnie sposób walczą nie tylko ze wspomnianym wyżej przepływem sfałszowanych dokumentów, których autentyczność, przy odrobinie dobrej woli ze strony funkcjonariuszy organów ścigania, można stosunkowo łatwo zweryfikować. Idzie tu bowiem o zapobieganie wykorzystywaniu luk prawnych, które do niedawna wielu osobom (często w wieku 40 lub 50 lat) pozwalały „zapisywać się” na zagraniczne uczelnie tylko po to, by wyjechać za granicę i faktycznie uniknąć mobilizacji. W tym jednak przypadku odnoszę wrażenie, że doszło do naruszenia i ograniczania praw rzeczywistych studentów, których zupełnie bezpodstawnie podejrzewa się o uchylanie się od powołania.

W ciągu ostatnich kilku miesięcy 2024 roku władze ukraińskie podjęły szereg pozytywnych działań. W tym kontekście na uwagę zasługuje uchwała Gabinetu Ministrów Ukrainy nr 366 z dnia 2 kwietnia 2024 r. „W sprawie zmian w zasadach przekraczania granicy państwowej przez obywateli Ukrainy”, która zezwoliła niektórym kategoriom studentów ukraińskich szkół wyższych na wyjazd na studia w ośrodkach zagranicznych w ramach programu mobilności akademickiej. Jednocześnie ustanowiono szereg wymogów dotyczących przekraczania granicy, a mianowicie:

- wiek od 18 do 22 lat;
- niepodleganie obowiązkowi służby wojskowej podczas mobilizacji;
- uczestniczenie w mobilności akademickiej tylko przez jeden semestr;
- studiowanie w pełnym wymiarze godzin w instytucjach szkolnictwa wyższego będących własnością państwa lub samorządu;
- uzyskanie tytułu licencjata dowolnej specjalności lub tytułu magistra medycyny, farmacji lub weterynarii³⁵.

Można zatem stwierdzić, że chociaż wprowadzono pewne ułatwienia dla studentów studiujących za granicą, nadal pozostawiono szereg ograniczeń: ograniczenia wiekowe, ograniczenia dotyczące formy kształcenia (studia stacjonarne), poziomu kształcenia (tytuł licencjata, z wyjątkiem wspomnianego już tytułu magistra medycyny, farmacji lub weterynarii) oraz formy własności instytucji szkolnictwa wyższego (państwowe lub samorządowe instytucje szkolnictwa wyższego). Ponadto nie została jeszcze rozwiązana

³⁵ Про внесення зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України № 366 від 2 квітня 2024 року: <https://ips.ligazakon.net/document/kp240366?an=1>.

kwestia możliwości studiowania za granicą przez studentów, którzy już rozpoczęli studia w zagranicznych instytucjach szkolnictwa wyższego w trybie stacjonarnym. Dotyczy to zwłaszcza tych studentów, którzy nie osiągnęli wieku 25 lat, a tym samym nie mogą zostać zmobilizowani w szeregi Sił Zbrojnych Ukrainy bez ich zgody.

Osobna kwestia dotyczy mężczyzn w wieku poborowym, którzy na stałe zamieszkują za granicą i posiadają odpowiednie adnotacje w paszporcie. Do niedawna, na początku czerwca 2024 r., ta kategoria mężczyzn miała prawo do opuszczenia Ukrainy bez żadnych przeszkód na podstawie faktu, że byli rezydentami innych krajów i posiadali stosowne zezwolenie na pobyt. Odnośne stanowisko Państwowej Służby Granicznej Ukrainy opublikowano na oficjalnej stronie internetowej. Zgodnie z tym wyjaśnieniem, wyjazd na pobyt stały za granicę jest procedurą specjalną, która skutkuje uzyskaniem zezwolenia ze strony Państwowej Służby Migracyjnej Ukrainy. W ramach procedury uzyskania stosownego dokumentu konieczne było skoordynowanie wyjazdu z komisariatem wojskowym. Innymi słowy, mężczyzna, który oficjalnie zmienił miejsce stałego zamieszkania, nie był zarejestrowany w żadnym komisariacie wojskowym w Ukrainie, a zatem nie podlegał obowiązkowi odbycia służby wojskowej i w związku z tym mógł bezpiecznie przekroczyć granicę i opuścić terytorium Ukrainy³⁶. Jednak 5 czerwca 2024 r. Państwowa Służba Graniczna Ukrainy opublikowała zupełnie inną informację, a mianowicie, że od 1 czerwca 2024 r. mężczyźni w wieku poborowym, którzy na stałe mieszkają za granicą i mają odpowiedni zapis w paszporcie, zostali usunięci z listy osób uprawnionych do swobodnego przekraczania granicy³⁷. Informacja ta została jednak opublikowana na stronie internetowej Państwowej Służby Granicznej Ukrainy zaledwie kilka dni po wejściu tego zakazu w życie. Innymi słowy, zmiany w odpowiednich przepisach zostały wprowadzone znienacka, stawiając znaczną liczbę obywateli Ukrainy, którzy w warunkach stanu wojennego już wcześniej byli uprawnieni do opuszczenia Ukrainy bez przeszkód, przed faktem dokonany.

³⁶ В. Ткаченко, *Як чоловіки, які постійно проживають за кордоном, можуть виїхати з України: експерт назвав обов'язкову умову*, „Факти”, 23 stycznia 2023: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230123-yak-choloviky-yaki-postijno-prozhyvayut-za-kordonom-mozhut-vyyihaty-z-ukrayiny-ekspert-nazvav-obovyazkovu-umovu/>.

³⁷ *Україна продовжує обмежувати виїзд чоловіків призовного віку за кордон*, Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, 5 czerwca 2024: <https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2290221/ukrayina-prodovzhuie-obmezhuвати-viyizd-cholovikiv-prizovnogo-vi-ku-za-kordon>.

Ukraińska ustawa „O zmianie niektórych aktów prawnych Ukrainy dotyczących określonych kwestii w zakresie pełnienia służby wojskowej, mobilizacji i rejestracji wojskowej” z dnia 11 kwietnia 2024 r.³⁸ zawiera szereg nowelizacji, mających na celu wypełnienie luk prawnych i zminimalizowanie możliwości uchylania się obywateli od obowiązkowej służby wojskowej, w wyniku czego przepisy prawne ograniczające prawo do swobodnego przemieszczania się mężczyzn w wieku poborowym staną się bardziej „przejrzyste” i zrozumiałe nie tylko dla prawników, ale także dla większości obywateli. W przedmiotowej ustawie określono w szczególności prawo do odroczenia poboru dla studentów studiów stacjonarnych i doktoranckich. Zgodnie z treścią ustawy, prawo to będzie przysługiwać jedynie tym studentom, którzy uzyskają poziom wykształcenia wyższy od uzyskanego wcześniej. W praktyce oznacza to, że jeśli student rozpoczyna naukę w pełnym wymiarze godzin po ukończeniu studiów licencjackich w celu uzyskania tytułu magistra lub studiów doktoranckich po uzyskaniu tytułu magistra, będzie miał prawo do odroczenia powołania do wojska. Jeżeli jednak po ukończeniu studiów magisterskich podejmie studia licencjackie lub magisterskie na innej specjalności, wówczas traci prawo do odroczenia poboru.

Nie ulega wątpliwości, że takie zmiany legislacyjne znacząco zmniejszą liczbę mężczyzn, którzy w dość zaawansowanym wieku ukończyli drugie lub trzecie dzienne studia wyższe. Zgodnie z art. 53 Konstytucji Ukrainy, każdy ma prawo do nauki. Obywatele mają prawo do uzyskania bezpłatnego wykształcenia wyższego w państwowych i miejskich instytucjach edukacyjnych na zasadach konkursowych³⁹. Innymi słowy, ustawa zasadnicza nie określa żadnych ograniczeń wiekowych dla korzystania z prawa do edukacji. W kontekście wprowadzenia stanu wojennego na Ukrainie ów zapis konstytucyjny pozwolił wielu obywatelom Ukrainy wykorzystać lukę prawną, skutkującą nadużywaniem prawa do edukacji. Po rozpoczęciu wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2022 roku na uczelnie wyższe wstąpiło około 85 000 mężczyzn w wieku poborowym, a w 2023 roku – już 110 000 mężczyzn. Jednocześnie liczba nowych studentów płci męskiej w wieku powyżej 30 lat w latach 2022–2023 wzrosła 23-krotnie. Jak pokazują dane statystyczne, podczas gdy w 2020 r.

³⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: закон України від 11 квітня 2024 року, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 2024, nr 19, poz. 78.

³⁹ Конституція України, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 1996, nr 30, poz. 141.

uczelnie wyższe odnotowały 1 700 kandydatów w wieku 30-39 lat i 2 186 w roku 2021, to w 2022 r. było ich już 30 277, a w 2023 r. – 43 720. Podobnie wygląda sytuacja w przypadku mężczyzn w wieku powyżej 40 roku życia. W 2020 roku było ich 692, w 2021 – 884, natomiast w 2022 roku – 15 055, a w 2023 – 27728⁴⁰.

Wspomniana ustawa usuwa również z listy wyłączeń Wojskowych Komisji Kwalifikacyjnych kategorię „ograniczonej zdolności”, pozostawiając dwie kategorie osób: zdolnych i niezdolnych do służby wojskowej. Osoby, które wcześniej zostały uznane za częściowo zdolne do służby wojskowej, są zobowiązane do poddania się drugiemu badaniu lekarskiemu w ciągu dziewięciu miesięcy od daty wejścia ustawy w życie. Zaktualizowano również wykaz chorób, które stanowią podstawę do wydania przez Wojskową Komisję Kwalifikacyjną orzeczenia o niezdolności do służby wojskowej lub zwolnienia z niej⁴¹. Tym samym można stwierdzić, że liczba mężczyzn w wieku poborowym, którzy zostali uznani za niezdolnych do służby wojskowej ze względów zdrowotnych i w związku z tym mogą swobodnie wyjeżdżać za granicę, ulegnie znacznemu zmniejszeniu. Jednocześnie pewna liczba studentów studiów stacjonarnych i dualnych będzie uprawniona do wyjazdu za granicę w celu podjęcia studiów na uczelniach zagranicznych w ramach programu mobilności akademickiej. Te innowacje legislacyjne zostały przyjęte całkiem niedawno, bowiem ustawa weszła w życie 18 maja 2024 r., przy czym do 16 lipca 2024 roku trwała weryfikacja danych obywateli Ukrainy podlegających obowiązkowi służby wojskowej. Kilkumiesięczna praktyka stosowania „zmodyfikowanej” ustawy mobilizacyjnej już ujawniła jej słabości i stało się jasne, że prawo będzie wymagało dalszych nowelizacji.

Ograniczenia prawa do swobodnego przemieszczania się dotyczą także niektórych grup kobiet ukraińskich w wieku poborowym. Co do zasady, Ukrainki mogą zostać zmobilizowane tylko za ich zgodą, jednakże artykuł 1 ustawy „O obowiązku wojskowym i służbie wojskowej” stanowi wyrażnie, że kobiety, które są zdolne do służby wojskowej ze względów zdrowotnych i wiekowych oraz które ukończyły szkoły zawodowe (zawodowo-techniczne), zawodowe szkoły wyższe lub uczelnie wyższe i uzyskały

⁴⁰ А. Поя, *Цього року до вишів вступило близько 110 тисяч чоловіків призовного віку. Розслідування*, „Українська правда”, 2 ;istorada 2023: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/2/257395/>.

⁴¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: закон України від 11 квітня 2024 року, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 2024, nr 19, poz. 78.

specjalizację medyczną lub farmaceutyczną, podlegają rejestracji wojskowej⁴². Jednocześnie kobiety mające specjalność i/lub zawód związany z odpowiednią specjalnością wojskową, określoną w wykazie zatwierdzonym przez Ministerstwo Obrony Ukrainy i są zdolne do służby wojskowej ze względów zdrowotnych i wiekowych, z wyjątkiem przypadków określonych w ustępie pierwszym niniejszej części, są rejestrowane do służby wojskowej na ich własny wniosek⁴³. Obecnie prawo wyraźnie stanowi, że kobiety, które są zarejestrowane do służby wojskowej, mogą być powołane do służby wojskowej lub zaangażowane do wykonywania pracy w celu zapewnienia obrony państwa w czasie wojny jedynie na zasadzie dobrowolności. W czasie pokoju mogą być one rekrutowane do służby wojskowej i służby w wojskach rezerwy wyłącznie na zasadzie dobrowolności (i na podstawie kontraktu)⁴⁴. Tak więc, w przeciwieństwie do mężczyzn w wieku poborowym, kobiety mogą być mobilizowane do sił zbrojnych tylko za ich dobrowolną zgodą. Jednocześnie sam proces rejestracji wojskowej przewiduje, że osoba podlegająca obowiązkowi służby wojskowej musi poinformować odpowiednie terytorialne centrum rekrutacji i wsparcia społecznego o zmianie swojego miejsca zamieszkania lub pobytu. W przeciwnym razie taka osoba zostanie pociągnięta do odpowiedzialności administracyjnej. Warto podkreślić, że ukraiński ustawodawca znacząco (kilkunastokrotnie) zwiększył wysokość grzywnien za nieterminowe złożenie informacji o zmianie miejsca zamieszkania lub pobytu. Dodatkowo, w przeciwieństwie do mężczyzn, w czasie obowiązywania stanu wojennego kobiety podlegające obowiązkowi służby wojskowej, nie mają ograniczonego prawa do podróżowania za granicę.

Odrębną kategorię osób dotkniętych ograniczeniem prawa do swobodnego przemieszczania się są obywatele Ukrainy płci męskiej, którzy przebywają obecnie za granicą i osiągnęli wiek poborowy, lecz nie zostali zarejestrowani do służby wojskowej, gdyż opuścili terytorium Ukrainy będąc jeszcze osobami niepełnoletnimi, a których paszporty lub dokumenty tożsamości obywateli Ukrainy (w formie karty-ID) utraciły ważność. Jak wiadomo, paszport obywatela Ukrainy dla osób poniżej 16 roku życia jest wydawany na cztery lata, natomiast dla osób powyżej 18 roku życia wydawany jest dokument ważny przez 10 lat. Jednocześnie dokument tożsamości obywatela Ukrainy (w formie karty-ID, tzw.

⁴² Закон України „Про військовий обов’язок і військову службу”, „Відомості Верховної Ради” (ВВР), 1992, nr 27, poz. 385.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

paszport wewnętrzny, który jest głównym dokumentem tożsamości i potwierdza obywatelstwo Ukrainy) wydawany jest od 14 roku życia. Artykuł 25 ust. 3 Konstytucji Ukrainy stanowi, że Państwo Ukraińskie gwarantuje opiekę i ochronę swoim obywatelom przebywającym poza jego granicami⁴⁵. W ustawodawstwie ukraińskim istnieje jednak znacząca luka prawna dotycząca statusu prawnego tej kategorii obywateli. Przecież art. 65 Ustawy Zasadniczej stanowi, że obrona Ojczyzny, niepodległości i integralności terytorialnej Ukrainy oraz poszanowanie jej symboli państwowych są obowiązkiem wszystkich obywateli Ukrainy, którzy mają obowiązek odbywania służby wojskowej zgodnie z literą prawa. Jednak po przyjęciu w dniu 11 kwietnia 2024 r. ustawy Ukrainy „O zmianach w niektórych aktach ustawodawczych Ukrainy dotyczących określonych kwestii służby wojskowej, mobilizacji i rejestracji wojskowej”⁴⁶ mechanizm rejestracji obywateli Ukrainy płci męskiej w wieku od 18 do 20 lat, którzy opuścili Ukrainę po rozpoczęciu rosyjskiej pełnoskalowej inwazji jeszcze przed osiągnięciem pełnoletności, nie został uregulowany. Na dzień dzisiejszy nie mogą oni zostać zarejestrowani do służby wojskowej bez konieczności powrotu do kraju, a warunkiem uzyskania od służb konsularno-paszportowych dokumentów potwierdzających obywatelstwo ukraińskie za granicą jest zarejestrowanie do służby wojskowej. W ten właśnie sposób osoby te są faktycznie pozbawione możliwości uzyskania lub wymiany zarówno wewnętrznego dokumentu tożsamości, jak i paszportu obywatela Ukrainy bez konieczności powrotu do Ukrainy. Ponieważ wspomniany problem stał się znany szerokiemu gronu zaangażowanych instytucji państwowych, mamy nadzieję, że zostanie on rozwiązany w najbliższej przyszłości poprzez umożliwienie obywatelom tej kategorii rejestracji do służby wojskowej bez ich obowiązku powrotu do Ukrainy. Co więcej, obywatele ci nie podlegają służbie wojskowej bez ich zgody, ponieważ nie osiągnęli wieku 25 lat, a ponadto często są pełnoetatowymi studentami zagranicznych szkół wyższych, a to z kolei oznacza, że dodatkowo mają prawo do odroczenia poboru w szeregi Sił Zbrojnych Ukrainy ze względu na studia w tych instytucjach edukacyjnych.

Podsumowując niniejszą analizę, należy zauważyć, że do czasu przyjęcia przez parlament ukraiński ustawy „O zmianie niektórych aktów ustawodawczych Ukrainy

⁴⁵ Конституція України, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 1996, nr 30, poz. 141.

⁴⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: закон України від 11 квітня 2024 року, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 2024, nr 19, poz. 78.

dotyczących określonych kwestii służby wojskowej, mobilizacji i rejestracji wojskowej” z dnia 11 kwietnia 2024 r., która weszła w życie w dniu 18 maja 2024 r.⁴⁷, w rzeczywistości można było mówić jedynie o dość chaotycznych działaniach szeregu organów państwowych zaangażowanych w procesy mobilizacyjne lub przekraczanie granicy państwowej, a tym samym w zagwarantowanie przestrzegania konstytucyjnych praw i wolności człowieka i obywatela. Przyjęcie tej ustawy przez Radę Najwyższą Ukrainy pokazuje, że w trzecim roku pełnowymiarowej wojny rosyjsko-ukraińskiej, ustawodawca przejął wreszcie inicjatywę w tak delikatnej i bolesnej kwestii, jak ograniczenie konstytucyjnego prawa do swobodnego przemieszczania się w Ukrainie w czasie obowiązywania stanu wojennego. Należy jednak pamiętać, że ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności powinny być dokonywane wyłącznie na ściśle określonych ramach prawnych. Tylko w przypadku przestrzegania Ustawy Zasadniczej Państwa i odpowiednich aktów ustawodawczych możliwe będzie stwierdzenie, że postanowienia art. 1 Konstytucji Ukrainy nie mają jedynie charakteru deklaratorywnego, a Ukraina, pomimo konieczności wprowadzenia szeregu ograniczeń konstytucyjnych praw i wolności ze względu na bezpieczeństwo narodowe, jest demokratycznym państwem prawa.

Bibliografia

Akty prawne:

Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, „Офіційний вісник України”, 15.12.2008, nr 93, s. 89, art. 3103, sygnatura dokumentu: 45085/2008.

Закон України „Про військовий обов’язок і військову службу”, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 1992, nr 27, poz. 385.

⁴⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: закон України від 11 квітня 2024 року (w:) Відомості Верховної Ради (ВВР), 2024, № 19, ст. 78.

Закон України „Про громадянство України”, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 2001, nr 13, poz. 65.

Закон України „Про правовий режим воєнного стану”, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 2015, nr 28, poz. 250.

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, „Офіційний вісник України”, 16.04.1998, nr 13, / nr 32, 23.08.2006, s. 270.

Конституція України, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 1996, nr 30, poz. 141.

Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року, „Офіційний вісник України”, 14.06.2022 г., nr 46, s. 16, art. 2497, sygnatura dokumentu: 111724/2022.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку: закон України від 11 квітня 2024 року, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 2024, nr 19, poz. 78.

Про внесення зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України № 366 від 2 квітня 2024 року: <https://ips.ligazakon.net/document/kp240366?an=1>

Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України: Постанова Кабінету Міністрів України № 57 від 27 січня 1995 року, Верховна рада України: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Tex>.

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року, „Відомості Верховної Ради” (ВВР) 1993, nr 44, poz. 416.

Literatura:

„Громадянство Корбану!”. Відкритий лист президенту, „Українська правда”, 27 липня 2022: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/07/27/7360434/>.

Більше ніж сотня політичних і громадських діячів, бізнесменів просять президента Зеленського переглянути рішення про позбавлення громадянства Корбана, Дніпровська міська рада. Офіційний сайт: <https://dniprorada.gov.ua/uk/articles/item/50916/bilshe-nizh-sotnya-politichnih-i-gromadskih->

diyachiv-biznesmeniv-prosyat-prezidenta-zelenskogo-pereglyanuti-rishennya-pro-pozbavleniya-gromadyanstva-korbana

Відповідь Президента України на електронну петицію № 22/158884-еп “Про перегляд помилкового рішення скасування Указу Президента України №502/2022 від 18 липня 2022 року в частині припинення громадянства України Корбана Геннадія Олеговича”, оприлюднену на веб-сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України 12 серпня 2022 року, Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України: <https://petition.president.gov.ua/petition/158884>.

Корбан хотів заїхати в Україну, у нього забрали паспорт, „Українська правда”, 22 липня 2022: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/22/7359611/>.

Кузьменко Ю, *Кіпр анулював громадянство Коломойському та бізнесмену РФ Захарченку*, „Суспільне. Новини”, 14 września 2024: <https://suspilne.media/836493-kipr-anuluvav-gromadanstvo-kolomojskomu-ta-biznesmenu-rf-zaharcenku/>.

Нікішина Т., *Виїзд за кордон для студентів обмежено*, „Всеосвіта”, 16 września 2022: <https://vseosvita.ua/c/news/post/74983>.

Панкевич І., *Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти)*. [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01, Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, Львів 2000.

Поя А., *Цього року до вишів вступило близько 110 тисяч чоловіків призовного віку. Розслідування*, „Українська правда”, 2 listopada 2023: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/11/2/257395/>.

Про перегляд помилкового рішення та скасування Указу Президента України №502/2022 від 18 липня 2022 року в частині припинення громадянства України Корбана Геннадія Олеговича, Електронні петиції. Офіційне інтернет-представництво Президента України: <https://petition.president.gov.ua/petition/158884>.

Рацибарська Ю., Коломойський очолив Дніпропетровську ОДА: чого очікувати?, „Радіо Свобода”, 4 marca 2014: <https://www.radiosvoboda.org/a/25285499.html>.

Седлецька Н., Шабаєв Г., Український суддя з російським паспортом, „Радіо Свобода”, 15 września 2022: <https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-lvov-pasport-rf/32035330.html>.

Україна продовжує обмежувати виїзд чоловіків призовного віку за кордон, Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija, 5 czerwca 2024: <https://www.lrt.lt/ua/novini/1263/2290221/ukrayina-prodovzhuie-obmezhuвати-viyizd-cholovi-kiv-prizovnogo-viku-za-kordon>.

Шабаєв В., Російський паспорт та 255 днів в окупованому Криму: «Схеми» виявили ще одну українську суддю з громадянством РФ, „Радіо Свобода”, 13 lipca 2023: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skhemy-arestova-rosiyskyy-pasport/32502392.html>.

Швець В., Який наш пріоритет: саміт миру з Путіним чи арешт терориста міжнародним судом, та чи справді від X-101 немає захисту?, „OBOZ.UA”, 13 lipca 2024: <https://www.obozrevatel.com/ukr/politics-news/yakij-nash-prioritet-samit-miru-z-putinim-chi-aresht-terorista-mizhnarodnim-sudom-ta-chi-spravdi-vid-h-101-nemae-zahistu.htm>.

Як чоловіки, які постійно проживають за кордоном, можуть виїхати з України: експерт назвав обов’язкову умову, „Факти”, 23 stycznia 2023: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230123-yak-choloviky-yaki-postijno-prozhyvayut-ta-za-kordonom-mozhut-vyyihaty-z-ukrayiny-ekspert-nazvav-obovyazkovu-umovu/>.

Rotfeld A. D., *The War on Values and International Order*, Lublin 2023.

Przekład z języka ukraińskiego: Albert Nowacki